

ԲԱԶՄԱՎԷՊ

Է. ՏԱՐԻ. ԹԻԻ 22.

1849

ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 15.

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ

ԼՂԳԵՐՆՈՒՍ ԴԵ ԿԱՀԱՍՈՒԹԻԱՆ ՏՊԱԼ. — ԼՂԽԱՆՅ՝

ԼՂԳԵՐՆՈՒՍ գլխաւոր պահասու թեանց և բարւոյ արգելքներուն վրայ խօսելով՝ չեմք կրնար լռել թէ անոնցմէ մէկն ալ ԼՂԽԱՆՅԸ ճանչցուեր է, այն պժգալի ախտը՝ որուն ինչ ըլլալը ուրիշ տեղ նկարագրուած է (2. 324). որով չեմք ալ ուզեր վրան երկայն խօսիլ հոս. այն ախտը՝ որ ԼՂԻԻՆ՝ ԼՂԱՊՈԼՏԱԿ ԿՊԱՆՈՒՆԷ, ԼՂԻԿԱՐԸ՝ ԼՂԱՆԳՈՒՍ. վասն զի նախանձը սրտին վրայ կապած կապոյտ վերքի պէս կը կենայ, և երկաթի պէս իր ժանգովը ինք զինքը կը մաշէ:

ԼՂՄԻԱՔԱՆՈՒԹԻԱՆ, զՐԱՊԱՐՏՈՒԹԻԱՆ, մասնութիւն, անընկերսիրութիւն, որ այնչափ անգամ յիշուած և Հայոց մեծ չարիքն սեպուած են, բոլորն ալ հետեանք են ԼՂԽԱՆՅԸ, կամ ճիւղերն

են, որոնք չորցրնելու համար՝ պէտք է արմատը կտրել. քանի որ այն հնցած անիծեալ արմատը կեցեր է, փութ տեղ կը ջանանք միաբանութեան և յառաջագիմութեան հնարքներ փնտռելու: ԼՂԵՍ մտքովս էր որ տարիներով առաջ ջանացինք ցուցնելու թէ անմիաբանութիւն ինքնագլուխ մեր ազգային չարը չէ. այլ տեսակ տեսակ անմիաբանութիւնք, ինչպէս որ մեր օրերն ալ տեսանք, ուրիշ ազգաց մէջ ալ կան. միայն թէ ոմանց անմիաբանութիւնը ուրիշ պատճառներէ առաջ եկած է, նաև ՚ի թեթեւամտութենէ և յանմտածութէ, իսկ մեր ազգինը շատ հեղ պարզապէս ՚ի նախանձութէ, անոր համար ալ հետը շատ հեղ չարագործութիւնք կը միանան:

Լ՝յս կրթիւ մեր մէջ առջի պատճառը՝ կ'երևնայ թէ հին ժամանակներուն քաղաքական վարմունքէն ելած է, երբ որ աղնուականութեան սաստիկ սէր կար, և Հայաստան աշխարհը՝ անթիւ ազգ, նախարարութիւն, ցեղ, տոհմ, իշխանութիւն, կողմնակալութիւն բաժնուած էին. որով հազարաւոր իշխանական տուներ կար մէջերնին, որոնց ամէն մէկը կը ջանար իր նախահօրը իրաւունքը ամբողջ պահել, և մէկաւորէն վար չմնալ. իրեն թւին տակ եղողքն ալ նոյնպէս կը ջանային մէկալ իրենց վիճակակիցներէն վար չմնալ. այս նախանշաւորութիւնը երբեմն յառաջադիմութեան բարի պատճառ կ'ըլլար, բայց աւելի շատ անգամ ալ՝ ատելութեան և հակառակութեան: Լ՝յս բանս խիստ յայտնի կ'երևայ պատմութենէն մեր իշխանաց վրայ, որոնց սովորութիւնը և օրինակը՝ ժողովրդեան ժառանգութիւն ըլլալը ու չզիտեր: Լ՝նոր համար խելացի թագաւորը՝ քաղաքական օրինաց զլիաւոր մասն ըրեր էին՝ այնպիսի բաներու կարգաւորութիւնը, և կը ջանային որ նախանշու պատճառները վերջնեն. ինչպէս որ մեր ամենէն մեծ օրինադիրը և Հայոց թագաւորութիւնը նորոգողը՝ Սողաւազի՝ ասկէ 2000 տարի առաջ՝ մասնաւոր օրէնքով սահմանեց ամէն մարդկան իրենց աստիճանին յարմար զգեստ և զարդ գործածել, որ ուրիշներուն նախանշու պատճառ չըլլան. նոյնը Հայկազանց առնէն ալ Ա. Տիգրանը պատուիրէր էր: Լ՝յսպիսի նախանշու պատճառներ յիրաւի ծիծաղելի կ'երևնան, բայց «Լ՝նչ չծիծաղելու պատճառ ունի նախանշը», կը հարցնէ Խիկար: Սարգիս բնութիւնը միշտ ծոյլ և հպարտ եղած է. աշխատիլ չուզեր, բայց կ'ուզէ որ ուրիշներուն առաւելութիւնն ալ ունենայ. և երբ չի կրնար հասնիլ անոր կամ ձեռք բերել, կը սկսի տրտմիլ, դիմացինը աւտել, չարիք մտածել, և անոր արդէք ըլլալ, ահա այս է նախանշը: Լ՝նչուան այս օրս այս չար ոգին չերևնար ազգերնու մէջ:

Լ՝հա մեր բոլոր չարիքը. նախ հին ու պարապ հպարտութիւն մը, ինչպէս որ յիշեր եմք (226). վերջը խստասրբութիւն, ուսկից հակառակութիւն մը ընկերաց հետ, որով նախանշ. ասոր հետ մէկտեղութիւն կամ անհոգութիւն մը օգտակար և մեծ գործք մը ընելու, «Լ՝նախընդութիւն բարոյ», և ասոնցմէ ետեւ երբ ուրիշն վրայ բարի յատկութիւններ երևնան՝ տաքնալ, թշնամանալ անոր. կամ թէ երբեմն ջանալով անկէ վար չմնալ, ու տեսնելով որ անիկայ կամ կը յառաջէ կամ իրեն կը հաւասարի՝ ուզել զանիկայ կործանել: Լ՝յսպէս է եղած Հայոց նախանշը, կամ ինչպէս աւելի լաւ կ'ըսէ Փարպեցին «Լ՝յանտաճութիւն Հայ մարդկան»:

Հիմա ան, վշտակից ազգասէր, ան ազգիդ պատմութիւնը, ու տես թէ անոր զլիաւոր չարեաց պատճառքն՝ այս խենթ խանտաճութիւնը չէ: Լ՝քեքսան դրէն կործանած Հայկազանց թագաւորութիւնը կանգնելը՝ Հայոց համար դիւրին բան ըլլալը կ'երևայ պատմութենէն, և յիրաւի մանր թագաւորութիւններ ալ կանգնեցան. բայց ինչո՞ւ հզօր միապետութիւն մը չեւաւ որ Սելեւկիացոց դէմ դնէ. վասն զի կ'ըսէ պատմութիւնը. «Լ՝յր զարամք ելանէին և դիւրամուտ զօտարածինն առնէին», այսինքն զՍարգիս Սողաւազի, փոխանակ պանծալի Հայկազանց, որոնցմէ շատ իշխաններ կային, բայց ամէնքն ալ իրենք թագաւոր ըլլալ, մէկ մէկու իշխել կ'ուզէին, փոխանակ Սահի ցեղէն մէկը առաջ քաշելու: Լ՝նչո՞ւ համար Բ. Տիգրանայ փառքը որ այնպէս պայծառ էր թագաւորութեան սկիզբը, վերջերը սկսաւ նուազիլ հռովմայեցոց դիմաց. վասն զի իր յատուկ որդիքը իրեն փառքին նախանշելով՝ թշնամեաց ձեռք տուին: Բ. Լ՝քտաշիսին թագաւորութեան պէս զուարճալի և ցանկալի չէր եղած մեր թագաւորութեանց մէջ. բոլոր թագաւորութեան միջոցը բարեկենդանի մը պէս կ'անցնէր. բայց երբ նախանշը մտաւ

այն զուարճալի արքունեաց մէջ ալ, ամէն բան դառնացուց. [Թագաւորին որդիքը սկսան ծուռ աչքով նայիլ անոր ամենէն հաւատարիմ իշխաններուն վրայ՝ և անոնց տունը կործանել. վերջը սկսան մէկմէկու իշխանութեան վրայ նախանձիլ, և Հռովմայեցւոց կայսերաց զբարտառութիւն ընել, ու իրենց հարազատ եղբօրը արիւնը [Թափել. այնչափ որ այն քաղցր [Թագաւորն՝ [Թէ որ հաւտամբ վիպասանից առաջաւելաց, մահուան դաժաղին մէջէն ալ ստիպուեցաւ իր նախանձոտ անդրանիկը անիծել. (1) Ե որ կարգանք Տրդատայ [Թուներուն պատմութիւնը ինչուան Մըշակունեաց [Թագաւորութեան վերջանալը, խիստ շատ յայտնի և նշանաւոր դիպուածներ կը տեսնենք նախանձու, մահաւանդ Բ. Մըշակայ օրերը և Պապայ ու Ս. արազդատայ ատեն, անպիտան իշխանաց խանտածութիւնը հաւատարիմ Ս. ամիկոնեանց և ուրիշ արժանաւոր իշխանաց դէմ: Եւ [Թագաւորութիւնը կործանելէն ետքն ալ՝ Հայաստանի [Թշուառութիւնը և անմիաբանութիւնը՝ միայն նախանձէն պատճառաւ կը տեսնանք. զոր նախատեսելով մեծն Ս. Երսէս մարգարէական աչքը կ'ըսէր. « Սխուծեամբ անկանին (նախարարը) և բաժանին իւրաքանչիւր գաւառք »:

Ս. Ե կապոյտ նախանձն էր որ չթողուց աննման քաջին Ս. արդանայ Հայաստանին արդար վրէժը կատարեալ պահանջել անիրաւ Պարսկաստանէն, և [Թէ պէտ զինքը հրաշալի յաղթանակով երկինք յուղարկեց, բայց արեանը հետ արցունքներն ալ [Թափել տուաւ իր սիրական և ապերախտ երկրին վրայ: Բայց ոչ անոր և ոչ անոր նմանեաց սուրբ արիւնները և ոչ անդադար արցունքները՝ որ 11 տարի Պարսկաստանի խոր և հեռաւոր բանտերէն և Հայաստանի տիկնայց պալատներէն դէպ 'ի երկինք կը ծխէին, բաւական չեղան մեր կապոյտ վիրաւորները բժշկելու՝ որոնք դարձեալ կը ջանային զՍ. Ե հաննալ կործանել, զՍ. Ե հանը՝ որուն վրայ

Հայաստանի ծովակոծեալ յոյսը ապաւինել էր, իբրեւ վերջի նաւափայտին վրայ. ոչ Պարսիկք, ոչ Հնք, ոչ ուխտանէնք Ս. Երբ այնչափ աշխատցուցին այն մեծ զօրավարը և քաջ զինուորը՝ որչափ իր համազգեաց նախանձու կիւրքը:

Ս. Ե պէս Հագարացւոց բռնակալութեան ատեն և Ղազարատունեաց ժամանակ, շատ դիպուածներու մէջ կը գտնենք՝ որ նախանձն է եղեր աղգերնուս այնչափ խեղճութեանց պատճառ, և [Թէ այն չըլլար, ոչ երբեք Հայաստան կը տկարանար [Թշնամեաց դէմ, ոչ երբեք անոնց աւար կ'ըլլար. և ոչ Ս. Ե մթափնէրու, Ս. Ե տնէրու պէս քաջ և ոսկեղէն դարու արժանաւոր [Թագաւորներ՝ իրենց բարերարած նախարարներուն ատելութենէն կը ստիպուէին բերդերու մէջ փախչիլ, և գաղանաւորտ ամիրայից ձեռք մատնիլ:

Ս. Ե նախանձը ինչպէս որ օձու կը նմանցընեն [Թէ չարութեամբ և [Թէ դուրսար կոխուելուն համար, այսպէս մեր խեղճ աղգին տունը քակելէն վերջն ալ աւերակներուն տակէն գլուխը դուրս հանեց. կործանած քարերուն ծակէն ալ հնցած շապիկները կախելով՝ նոր մորթով դուրս ելաւ պլլուեցաւ վրանին և անամօթաբար սողալ սուլել սկսաւ: Ս. Ե կը որ ազգերնուս անիշխանութեան ժամանակը՝ բարիատեաց մարդիկ կը ջանային խափանել բարի բարի առաջարկութիւններ. անով անմիտ ժողովուրդ մը՝ առաքելոյն յանդիմանութիւնը մոռցած՝ կ'երթար իր գլուխը իր առաջնորդը մատնել օտարի, անհաւատի. անով անմտազոյն գլուխ մը և առաջնորդ մը՝ ոչ միայն առաքելոյն, հապա և բնութեան յանդիմանութիւնը չղգալով՝ իր հօտը իր որդիքը անոր կը մատնէր. անով աղքատներու և զրկեալներու քրտինքէն քաղուած ստակը՝ կ'երթար անիրաւ դատաւորի մը դուռ՝ ուրիշ անպարտ աղգայնոյ մը [Թշուառ արեան դին ըլլալու կամ քսորանքի ճամբայ բանալու, կամ 'ի [Թի ծառայեցընելու:

Լ'յսպիսի դիպուածոց վրայ (որ դժբաղդաբար չեն քիչ կամ միայն հեռուոր ժամանակներ պատահած), կարծեմ թէ որ մէկը սրտի կտոր մ'ալ ունենայ՝ պէտք էր սոսկալ և զարմանալ, թէ ինչպէս մարդու բնութիւնն այն աստիճան խստասրտութեան և անգթութեան կը հասնի, որ իր արեւնակիցը, իր հաւատակիցը, իր բնակակիցը, այսպէս անպատճառ և կոյր կրից համար զրկէ անմեղ վայելմունքէ, ատապուածքէ, ազատութէ, և նաև կեանքէ...

Լ'յս գրելու ատեննիս սոսկալի դիպուած մը մտքերնիս կուգայ հեռու աշխարհէ մը. Չինաց մէջ օրէնք կայ որ եթէ մէկուն տանը քով սպանութիւն մը ըլլայ՝ պէտք է որ ինքն ալ տուգանք տայ. արդ հարուստ մարդ մը իրեն զրակից հարուստին վրայ երկար ատեն նախանձելով, վերջապէս այս անկարծելի հնարքը կը գտնէ զանիկայ իրմէ աղքատ ընելու. նախանձը այնչափ կոյր և ահեղ կիրք է՝ որ կը զօրացնէ սիրտը իր կենաց կցորդը՝ իր կինը խղճելու, և իմաց տալու տէրութեան՝ թէ կինը ըսպաննուած գտաւ, որպէս զի իր դրակիցներէն տուգանք առնուն: Լ'յս դժոխահնար գործքը որչափ ալ անհաւատալի երևնայ, այնչափ ստոյգ կը պատմուի, և այս ալ կ'աւելցուի որ նախանձոտն չկրցաւ փափագին հասնիլ, վասն զի չարութիւնը իմացուեցաւ, ինքն ալ սպաննուեցաւ:

Իայց թէ որ մէկ անպարտ սիրելոյ անձին մը չարաչար սպանումը՝ անիրաւ նախանձի համար, այսչափ պժգալի և գրեթէ չհաւատալի կ'երևնայ մեզի, արդար սիրտ մը կրնայ աւելի քիչ սոսկալ երբոր տեսնայ որ իր ազգակիցները առանց ինչ պատճառի՝ փոխանակ մէկմէկու կռնակ կենալու օտարաց դէմ, ելեր մէկգմէկ աւրել կը ջանան: Ի՞նչ կը բաղդով կամ իր ջանքովը՝ կը հարըստնայ կը մեծնայ, մէկն ալ հազար ու մէկ որոգայթ կը լարէ՝ որ զնա վար ձգէ. երբ որ քանի մը ազգափոյթ խոհական անձինք մէկ տեղ գալով մտածեն իրենց ազգին վերքերը բժշկելու, և ոմանք ալ

դէմ ելան՝ զրպարտութեամբ և չարախօսելով փճացնել նային խորհուրդն ալ խորհրդականներն ալ. երբոր քանի մը տառապեալ անձինք մէկտեղ եկած ընկերութիւն մը կանգնեն իրենց ապրուստը դիւրաւ ճարելու և վաստակելու, քանի մը չարացք ալ անկէ իրենց փնաս մը չըլլալով՝ անոնց հնարքը պարապ հանեն չարութեամբ. երբոր քանի մը բարեմիտք մէկտեղ եկած մտածեն ազգերնուն բարոյական խեղճութեանց դարման տանելու, անդիէն քանի մը նախանձայոյզք պատճառելով անոնց մէջ շիւղ մը տեսնել՝ բոլոր գործքը խափանեն, ամէն ջանքով: Լ'սաւայն նախանձը այնչափ մոլի է, որ ոչ միայն իր հակառակորդին կամ իր հաւատարին հետ կը կռուի, հապա իրմէ շատ տկարին հետ ալ. թէ որ մէկը ինչուան իր ոտքն ալ խոնարհած է՝ այն ալ բաւական չի սեպեր, հասա կ'ուզէ որ ոտքին տակն առնու ու ձգմէ. դարին գլուխը կեցած գայլուն պէս, թէ որ տեսնայ որ վարը կեցած ոչխար մը նոյն ջրէն կը խմէ, կը նեղանայ թէ իր ջուրը պղտորեց, և անգութ ժանեացը զոհ կ'ընէ: Լ'հա այսպէս նախանձը շուտով կը փոխուի անբարեսիրութեան, և անբարեսիրութիւնը՝ չարասիրութեան. ազգին վրայ իր չըրած լաւ բան մը տեսնայ (վասն զի ինքը ոչ երբէք կ'ընէ) իրեն աչքին փուշ է. Լ'բիստիդէսին արդար անուանը պէս՝ իրեն ծանրութի կուգայ այն բարիքը. Խիսուսի պէս հրաշքներ գործես, ազգին կորստեանը պատճառ կը տեսնայ զքեզ:

Լ'ըրեն կրակ կտրեցաւ՝ Կաւիթ՝ երբ որ լսեց թէ հարուստ և անթիւ ոչխարներու տէր մարդ մը՝ իր հիւրը պատուելու համար՝ աղքատի մը մէկ հատիկ գառնուկը բռնի առեր և մորթեր է. խեղճ ազգի մը իր օգտին համար բանեցուցած տկար ուժիկը արգիլող նախանձոտներու՝ ինչ դատաստան պիտի ընէք, ո՞վ երկինք:

Իայց արդեօք այս անուանեալ լուսաւորութեան, և մեր ազգին ալ յառաջադիմութեան դարուն մէջ հարկ

էր այսպիսի յիշատակներ ընել . միթէ բաւական չէ՞ն մեզի խորատ ըլլալու մեր անցեալ չարիքը , որոնց դառն պտուղը ինչուան այսօր կը ճաշակենք . դեռ պիտի իշխէ՞ այն կապուտակ նախանձը , իր մահաշունչ վիշապէ գլուխը հայոց ամէն պակսութիւններէն ալ վեր բարձրացընել , և իր քան զամէն կիրք անարգ , խիստ , և չարագործ բնութիւնը յայտնել . երբոր հպարտութիւնը կը ջանայ ինք զինքն միայն բարձրացընել , այս ժանգոտ կիրքն պիտի ջանայ զուրիշները կործանել . այսչափ ամէն դիէ երեւցած լոյսերու մէջ՝ դեռ պիտի յանդգնի .
 “ Հնագունեղ նախանձը ,” կուրացընելու անբարեսէր միտքը , ինչպէս կը բողոքէր համնա վարդապետը՝ անոնց դէմ որ յանիրաւի յԱլեքոպացւոց խորշելով՝ անոնց ամենէն իրաւ և սրբազան բաներն ալ կ'արհամարհէին : ‘Վեռ պիտի դողդողայ գողի պէս բարերարին ձեռքը տալու ատեն , և բարերարելոյն՝ առնելու ատեն , վախնալով որ չըլլայ թէ նախանձոտ աչք մը՝ այն սրբազան առաքինութեան մէջ ալ պատրուակ մը գտնայ իր չարութեանը : ‘Վեռ պիտի կասկածին երկու սեղանաւորք մէկ տախտի վրայ նստած , երկու խոյրակիցք մէկ բարձի վրայ , երկու կարգաւորք մէկ աստիճանի , թէ ընկերնին զիրենք վարձգելու մտածմունք մը ունենայ :

Այսպիսի վախեր և կասկածներ շատ հեռու են մեր ազգերնու յառաջադիւնութեանը վրայ ունեցած յոյսերնէս և փափաքնէս . մանաւանդ երբ մէկ կողմէն կը տեսնամք օրինակով ալ՝ որ շատ տեղ հին նախանձը թուլացեր է , սնոտի խտրութիւնները վերցուեր են , ազգասիրութե ձայնը աշխարհքէ աշխարհք անցնելով՝ իր արձագանգը կը գտնէ , հարկաւոր խնդիրք և գիտելիք՝ իրարու սիրով կը հաղորդուին , ու մէկ խօսքով՝ շատ տեղ սկսեր է իմացուիլ թէ մարդկութիւնը կը պահանջէ զազգասիրութիւն , որ է աննախանձ իրեն արենակցաց և լեզուակցաց բարիքը ուղել աւելի քան թէ օտարազգեաց , և անոնցմով զուարճանալ , ինչպէս որ իր բարիքը

կ'ուզէ և կը զուարճանայ : Իսկ սա , կայն քանի որ մէկալ կողմէն ալ դեռ չեմք տեսնար կրթութեան ընդհանուր յառաջմունքը ամէն դաս մարդկանց մէջ , և ոչ հին կարծեաց բողոքովին վերցուիլ , և ոչ հասարակաց ջանք մը՝ ազգին յառաջադիւնութեան . և քանի որ մտքերնէս կ'անցնի , թէ երբոր ազգերնիս նախանձու պատճառաւ անցեալ դարերուն մէջ այնչափ թշուառ եղաւ և ետք մնաց , հապա ինչո՞ւ այս դարուս մէջ ալ այնչափ առաջ չերթար՝ որչափ որ կրնար երթալ . ահ , այն ատեն՝ չեմք կրնար արդարացընել նոր դիպուածներն ալ՝ այս ախտին բժէն , և չուզելով ալ իրաւունք մը կուգայ մեզի վախի և դողի , և այս համառօտ յիշելիքս թողուի մէջ աննախանձ ազգասիրաց և նախանձոտ ազգաւերաց . վասն զի՝
 “ Իմէն ,” աննախանձ , կ'ըսէ իրիկար , կամբա ,
 “ րեգործ կամ բարեկամ է , ամէն նա ,
 “ խանձոտ ալ կամ չարագործ կամ չա ,
 “ րակամ է : Եւ որչափ է տարբերու ,
 “ թիւն այսպիսի գործոց կամ կամաց ,
 “ մէջ ,” :

Հ . Ղ . Մ

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ս'անը որոյ Բիւ-էորդաւ սորվեցնելու նոր կերպ ճ :

ԻՌՈՒԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ գիտնալուն ալ մենահարկաւոր ըլլալը ամենուն յայտնի է , անոր համար պզտիկուց կը ջանանք սորվիլ և սորվեցընել . տղաք և մանաւանդ մանր տղաք աս օգուտները չճանչնալով՝ շուտով կը ձանձրանան երբոր թիւ կարդալ սկսին , և գրեթէ շատ անգամ անօգուտ կ'ըլլայ վարպետին ըրած ջանքը : Եւ որչափ այս բանս դիւրին և զուարճալի ընելու համար՝ մանր տղոց խաղալի պէս գործիք մը հնարուած է , որ շատ կը դիւրացընէ իրենց թիւ կարդալուն ուսմունքը :

Վործին ամենապարզ է , քառակու-